

Miodarka TEPAVČEVIĆ*

TVORAČKA SAMOSVIJEST
STEFANA MITROVA LJUBIŠE
(*tragom umjetnosti riječi*)

Sažetak: U radu se razmatra leksičko-semantička slojevitost jezika Stefana Mitrova Ljubiše, njena semantička izdiferenciranost, kao i stepen učešća leksike stranog porijekla. Leksiku ćemo posmatrati u slučajevima u kojima se osjeća njena obilježnost u dijalekatskom, književnojezičkom ili varijantnom obliku. Nastojali smo ukazati koliko leksička razuđenost i raslojenost bogate strukturu jezika jednog pisca i šta u nju unose kao osobeno i specifično. Sa jedne strane Ljubiša je motivisan željom da otrgne od zaborava autentičnu i danas možda zaboravljenu leksiku, a sa druge strane narodni jezik služi mu kao baza iz koje crpi leksičke, sintagmatske i sintaksičke konstrukcije, zapravo žive riječi crnogorskog naroda, koje u njegovoj jedinstvenoj kreativnoj radionici postaju književnojezičkim oblicima. Ljubišina inventivna traganja na leksičkom i jezičko-stilskom planu, karakterističan izbor jezičkih jedinica, rezultiraju stvaranjem autentičnog piščevog izraza. Zapravo, obilje originalnih piščevih ostvarenja potvrđuje stav da tvoračka jezička sredstva na polju leksike bogate izražajne mogućnosti Ljubišinog jezičkog izraza.

Ključne riječi: *Stefan Mitrov Ljubiša, leksika, leksičko-semantička slojevitost*

Ljubišino višeznačno slojevito djelo ispunjeno misaonošću i poetičnošću s jedne strane, a sa druge strane, životnošću i životvornošću njegovog književnojezičkog izraza i danas, poslije više od 170 godina¹, navodi nas na promišljanje i predstavlja složen, raznovrstan i nepresušan izvor za

* Doc. dr Miodarka Tepavčević, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Nikšić

¹ Kao pisac, Ljubiša se prvo ogledao u publicistici, a njegovi članci svjedoče o redovnoj publicističkoj djelatnosti. Prvi rad *Obuĳestvo Paštrovsko u okruĳio Kotoriskomĳo* objavljen mu je u Srpsko-dalmatinskom magazinu, X, Zadar, 1845, str. 117–135.

Detaljni podaci o svim Ljubišnim autografima nalaze se u našoj knjizi: *Tepavčević, 2010, str. 16–32. Rukopis pripovijetke Gorde — pripovijest crnogorska krajem osamnaestoga vijeka* nalazi se u Rukopisnom odjeljenju Matice srpske u Novom Sadu.

mногоstruka jezička istraživanja i tumačenja. Stalno otkrivanje novih vrijednosti u Ljubišinom djelu na najbolji način svjedoči o kompleksnoj jezičkoj strukturi i čini njegovo djelo i danas otvorenim za raznolika proučavanja.

O Ljubišinom stvaralaštvu je dosta napisano², pa i pored toga njegovo književno djelo, tematski i sadržajno slojevito i raznovrsno, ali i njegovo bogato političko djelovanje i danas nudi dosta tema naučnicima različitih interesovanja, kako jezičkih, tako i književnih, istorijskih, filozofskih i dr.

Taj, kako su ga nazivali, Njegoš u prozi³, rijetki umjetnik, majstor pripovjedač, nacionalni stvaralac, a mi bismo dodali pisac sa izoštrim mikrofilološkim čulom, ostavio je u nasljeđe djelo neprolazne i

Pripovijetka je napisana na 26 nepaginiranih listova. Napisana je ćirilicom. Na kraju pripovijetke stoji datum — O Ilinudnevu, 1877.

Rukopis pripovijetke *Šćepan Mali* nalazi se u Istorijskom arhivu Budva, Fond S. Ljubiše. Pripovijetka je napisana na 49 nepaginiranih listova. Pisana je latinicom i nosi naslov: *Šćepan Mali. Kako narod o njemu povjeda. Skupio i složio S. Ljubiša*. Ovo je prva pripovijest koju je Ljubiša objavio 1868. godine pod naslovom — *Šćepan Mali kako narod o njemu povjeda, Sakupio i složio S. Ljubiša*, Dubrovnik, Zabavnik Narodne štionice dubrovačke za godinu 1868; Spljet, 1868.

Od prevoda Ljubišinih sačuvan je rukopis *Sazakletva Katiline* Gaja Salustija Krispa pod naslovom: *Класична дѣла Ђ: К: Саллустіа повѣстника Римскогѣ. Сазаклетва Катилине*. Rukopis se čuva u Srpskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Napisan je na 17 listova duplog papira, i na svakoj stranici ima po 34 reda osim na posljednjoj gdje ima 5 redova. Pisan je ćirilicom i starom grafijom. Ljubiša je ovaj rad završio krajem 1857. godine.

Od 72 pisma 3 su pisana starom grafijom, 62 Vukovom azbukom — ćirilicom i 7 pisama latinicom.

Štampana djela: PCP — Pripovijesti crnogorske i primorske. Skupio, složio i pregledao Šćepan Mitrov Ljubiša. U Dubrovniku, nakladom tiskarne Dragutina Pretnera, 1875; PVD — Pričanja Vuka Dojčevića. Skupio i složio S. M. LJ. Prvo izdanje pojavilo se u Srpskoj zori 1877, 1878. i 1879. Drugi put su publikovana u posebnim sveskama, koje je Uredništvo Srpske zore izdavalo 1877. i 1878. godine u Beču: Pričanja Vuka Dojčevića. Skupio i složio Stjepan Mitrov Ljubiša. Izdaje Uredništvo „Srpske zore“. U Beču (Štamparija Janka S. Kovačeva), 1877; B—Poemu Boj na Visu, Spjevao St. Lj, u Zagrebu 1866. Brzotiskom Ante Jakića. Tu su i prevodi, članci, govori i štampana pisma.

² O ljubišologiji i najnovijoj fazi afirmacije ljubišologije kao interdisciplinarnе djelatnosti detaljnije vidjeti u studiji Radomira Ivanovića, *Kazalice Stefana Mitrova Ljubiše* (Ivanović 2018).

³ Urednik *Otadžbine* Vladan Đorđević dao je prvu čuvenu ocjenu uz Ljubišinu pripovijest *Prokleti kam* „za kojega bi se s pravom moglo reći da je Njeguš u prozi“ (Kalezić 1973: 26).

dragocjene vrijednosti, koje se i danas doživljava na nov i drugačiji način i predstavlja duhovnu potrebu i u intelektualnoj i u emotivnoj sferi i današnjeg i budućeg čitaoca. Ovaj rad je samo jedan mali prilog takvom pristupu Ljubišinoj pisanoj riječi.

U radu se razmatra Ljubišin književnojezički izraz, zapravo leksičko-semantička slojevitost jezika Stefana Mitrova Ljubiše, njena semantička izdiferenciranost, kao i stepen učešća leksike stranog porijekla. Leksiku ćemo posmatrati u slučajevima u kojima se osjeća njena obilježnost u dijalekatskom, književnojezičkom ili varijantnom obliku. Nastojali smo ukazati koliko leksička razuđenost i raslojenost bogate strukturu jezika jednog pisca i šta u nju unose kao osobeno i specifično.

1. Sa jedne strane Ljubiša je motivisan željom da otrgne od zaborava autentičnu i danas možda zaboravljenu leksiku, a sa druge strane narodni jezik služi mu kao baza iz koje crpi leksičke, sintagmatske i sintaksičke konstrukcije, zapravo žive riječi crnogorskog naroda, koje u njegovoj jedinstvenoj kreativnoj radionici postaju književnojezičkim oblicima. Ljubišina inventivna traganja na leksičkom i jezičko-stilskom planu, karakterističan izbor jezičkih jedinica, rezultiraju stvaranjem autentičnog pišćevog izraza. Obilje originalnih pišćevih ostvarenja potvrđuje stav da tvoračka jezička sredstva na polju leksike bogate izražajne mogućnosti Ljubišinog jezičkog izraza.

Ljubiša je autentični tumač crnogorske tradicije, kulture, istorije, pa možemo primijetiti da su ga od svih veza sa Crnom Gorom — kulturnih, političkih — uglavnom i najviše sa njom povezivali jezik i istorija, ali i motivi i građa za njegova pričanja. Narodna pamet kroz narodnu riječ progovarala je iz Ljubišinog djela, iznutra vezana istorijskim žilama, a spolja umjetnošću velikog majstora. Tako se mnogi crnogorski motivi nalaze u *Pričanjima Vuka Dojčevića* i *Pripovijestima*. Umjetnička intencija da u *Pripovijestima* sačuva od zaborava neke događaje iz svoje domovine odvela je Ljubišu na nepresušne izvore narodnog duha i zavičaja, na duhovna vrela naroda. Ljubiša je pripovjedač koji se spoznavši evropsku kulturu vratio kulturi svoga naroda. U Predgovoru prvog izdanja *Pripovijesti crnogorskih i primorskih* nalazi se njegov program, njegova intencionalna poetika: „Moja je namjera bila, da ovom radnjom učuvam nekoliko znamenitijeh događaja svoje otadžbine, a uzgred da opišem način življenja, mišljenja, razgovora, napokon vrline i poroke svojijeh zemljaka, pa sve to da predam potomstvu onako kako sam ga čuo i upamtio od starijeh ljudi, jer vidim da se svakdan te stvari preobražuju i ginu sve što je napredniji podicaj i poplavica tuđinstva“ (Ljubiša 1875).

Leksičku riznicu koju je Stefan Mitrov Ljubiša unosi u svoja djela, a koja je proizlazila iz narodnih crnogorskih govora i paštrovskog podneblja, zapazila je i ruska književna kritika još daleke 1878. godine. U ruskom časopisu „Slavjanski mir“ javljaju se prve informacije o Ljubiši kao književniku i narodnom predstavniku, kao „master slovu“ crnogorske proze. Tada su ruskoj čitalačkoj publici prevedene i nekolike Ljubišine priče, a Ljubiša je predstavljan kao mladi istraživač crnogorskog narodnog života (Đerković Petrov 2004: 234).

Ako je ponekad među jugoslovenskim kritičarima bilo sporova o literarnoj vrijednosti Ljubišinog djela (Kalezić 1976: 25–43), njegov jezik nikada nije izazivao sporove i sumnje, već naprotiv, kako smatra ruskinja Olga Trofimkina⁴, njegov jezik tokom mnogih godina izaziva jedinstveno divljenje kod kritike i književnih kritičara: „Язык произведенный писателя в течение многих десятилетий вызывает единодушное восхищение у критиков и литературоведов“ (Trofimkina 1965: 85). Trofimkina smatra da „язык произведений Любиши заслуживает особого внимания и детального исследования“ jer je slikovit, aforističan, jezgrovit i bogat poslovičkim izrazima, ali ujedno i „часто архаичен, иногда труден для понимания и теперь уже требует комментария“ (Трофимкина 1971: 4). Od kolikog je značaja proučavanje njegovog jezika govori i činjenica da se odmah po izlasku iz štampe *Pričanja Vuka Dojčevića* 1878. Ljubišino stvaralaštvo preporučuje kao najvažniji izvor leksike za tumačenje velikog istorijskog Rječnika JAZU.

Književni razvitak Stefana Ljubiše pratio je niz oscilacija koje su nastale kao posljedica njegovog sazrijevanja kao pisca koji je dugo tražio pravi izraz za svoj stvaralački temperament. Sakupljati, zbrajati i slagati „običaje, načine govora, poslovice i rasprosutu narodnu povjesnicu, čega ima obilno u Crnoj Gori“ za Ljubišu znači prolaziti kroz različite faze rada na putu do konačnog oblika književnog djela.

⁴ Kolika je vrijednost ovog pisca najbolje ilustruje činjenica da se njegovim jezikom bavila i ruskinja Olga Trofimkina, koja je uradila rječnik cjelokupnih riječi Ljubišinog jezika — *Сербохорватско-русский объяснительный словарь к произведениям С. М. Любиши*, 1970. godine koji, koliko nam je poznato, nije objavljen, a „može se koristiti kao rukopis u disertacionim salama Moskve i Lenjingrada“ (Đerković Petrov 2004: 243). Objavila je niz radova, među kojima izdvajamo: *Двуязычный словарь языка писателя-нормализатора (С. М. Любиши)*, 17–24; *Мастер слова Степан Митров Любиши*, 76–85; *О некоторых художественных приемах С. М. Любиши*, 413–423; *Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Любиши*, 105–115; *О странном речима у језику С. М. Љубише*, 33–40; *Народная лексика в произведениях С. М. Любиши*, 186–192. i dr. (Tepavčević 2010: 11).

Ljubiša je u nekrologu Božidaru Petranoviću ustvrdio da su najviše vrijednosti njegovog stila „ljepota jezika, uljudnost besjede, tečni i bez natege način pisanja, ostati će u mlađoj književnosti našoj kao obrazac dostojan podražavanja“⁵, čime je potvrdio svoj stav o permanentnosti i svrhovitosti stvaralačkog djela.

Njegova inventivnost u svim sferama životnim, svjedočanstvo je njegove uvjerenosti u značaj životne misije koju stvaranjem sprovodi, za šta nalazimo potvrdu u članku *Narodne umotvorine* (1878), u kojem kaže: „Kupimo gradivo, majstor će doći!“, kao esencijalno i kreativno umjeće i spoznaju. Tim književnim manifestom, on je naznačio liniju književne i jezičke samosvojnosti i originalnosti.

Ljubiša saopštava čitaocu sopstveno načelo jezika, zapravo misao vodilju u predgovoru *Pričanja Vuka Dojčevića*: „Ja ne nijekam da je jezik, kao kojemu drago drugo znanje, napretku i svršenosti vrijedan, ali sam uvjeren da je učitelj toga napretka oni dijelak naroda našeg koji živi gdje se drugog jezika osim našega ne zna ni čuje, pa ga nevolja goni da iznahodi i načinja imena novijem stvarima, a neznajući kako se te stvari zovu u tuđem jeziku, prisiljen im je kovati imena kako ga narav uči, pak se skovane riječi iza hoda udome i ukorijene u narodu“... (Ljubiša 1877: 4). Navedeni odlomak nam kazuje njegovu duboku uvjerenost da je narod sposoban da stvara odgovarajuće ekvivalente za svaku stranu riječ. Ljubiša je dao mnoštvo novih riječi ujedno pridržavajući se tvorbenih modela jezičkog standarda i nudeći sopstvene obrasce za bogaćenje leksike⁶ (Tepavčević 2017). Time Ljubiša ne brani samo čistotu i izvornost prirodnog govora nego i „prirodno zaleđe razumijavanja“, koje ne smije biti natrunjeno „stranim mišljenicama“, jer se u jeziku i uz pomoć jezika čuva čistota narodnog bića (Ivanović 2000: 89).

Ljubiša insistira na stilu i jeziku koji bi bio dostupan najširoj čitalačkoj publici, pa mu je iz tih razloga stalo ne toliko da kvantitativno

⁵ Vidjeti članak: Božidar Petranović. Zemljak. Zadar, br. 105, 16. IX 1874.

⁶ Navodimo primjere: dubokozamišljeni PVD2, Nazlobrzoviću PVD1,9, milobrukovići PVD2,15, milobrukovića PVD33,150, zlatotkanijem PVD3,19, trapovijesan PVD4,23, svikolici PVD4,23, soihljebniku PVD11,50, golorepe PVD11,51, kusorepasti PVD11,54, pustopašica PVD13,61, bezbratica PVD13,65, bogobrata PVD13,69, bogosestru PVD13,69, dugokosa kratkouma PVD13,76, presloviti i prelastiti PVD13,77, ništačôestvo PVD16,95, zlosrečko PVD19,105, pustoruka PVD19,105, praznoruke PVD19,108, bogosvat PVD23,126, babazemana PVD24,135, bogopospješestvujuću bogohranimuju Č6, tihotečna rieka PR2,190, zlonepotrebe P40, čestitovanjima P87, bori se bezodmorice Č6, beznišnika PCP78.

obogati korpus nacionalne književnosti kojoj pripada, već da osobenošću izraza ostane u trajnom pamćenju. Zato pisac kaže: „Riječi treba mjeriti, a ne brojati.“ Prema njemu: „Skupljač je težak, a probirač zidar“, što znači da izvornost, funkcionalnost i višenamjenska upotreba književnog jezika počiva na kreativnoj, stvaralačkoj imaginaciji i nadgradnji koja je potpomognuta mnogostrukim Ljubišnim talentom. Savremeni recepijent tek pri susretu sa živim govorom Ljubišnim biva svjestan gustine značenja višeznačnih slojeva (mitoloških, ritualnih, religijskih) u kojima se skrivaju dublji smislovi, čitavi nizovi tajni koje treba odgonetnuti.

Ljubiša sopstveno djelo smatra postojanim i svrhovitim umjetničkim ostvarenjem, a što prepoznamo u autorskom komentaru iz *Prokletog kama*: „Spomenici dobra kao spomenici zla čine da narod pamti prošlost i pobuđuje ga da se dobrija divi i klanja, a zle da prezire i proklinje!“ (Ljubiša 1875: 277)

Ljubišin izraz je retoričan i poetizovan, prisutna je nesakrivena težnja ka figurativnom, često i rimovanom kazivanju. Nerijetko je nastojao da zaštiti originalnost i autentičnost svojih tekstova od brojnih stamparskih grešaka, a ponekad i od sopstvenih ograđenja o jezičku normu. Zato u *Životopisu* kaže: „Ja nijesam nikad mislio pisati za štampe, ni prepunjeti i onako prepune sanduke naših knjižara, suhoparnim knjigama; no videći grdni rasap što se po štampi čini lijepim našim jezikom, puče mi srce od bola, pak se dadoh i ja nešto da pišem, kao neki prosvjed protivu takvog rasapa. Da li ću uspjeti bojim se ljuto, jer su se na pustoši naše knjige udomazetili oblici tuđih kulturnih naroda, kao da ođeneš Hercegovca u francuski frak“ (Ljubiša 1878). Ljubiša, dakle, akcenat stavlja ne samo na jezičku, već i na stilsku komponentu izvornog narodnog jezika. Ogledalo duhovnog narodnog bića ne može biti izopačen narodni jezik, prepun tuđica, strane leksike i sintakse, zbog čega omaške u jeziku smatra nevjernim predstavljanjem narodnog bića. To je jedan od razloga stalne Ljubišine brige nad čistotom, autentičnošću svih jezičkih slojeva njegovih djela. Zapravo, možemo primijetiti da je Ljubiša bio prvi i najstroži kritičar svog stvaralaštva.

Osim ispravki korektorske prirode Ljubiša je intervenisao i u pogledu oblika riječi, izraza ili je ponekad unosio i nove sadržajne pojedinosti⁷. Promjene u njegovim djelima koje se kreću od zamjene

⁷ Vidjeti o tome našu knjigu *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše — dio koji se odnosi na prvo i drugo izdanje Pričanja Vuka Dojčevića* (Tepavčević 2010: 18–22).

Autograf *Pričanja Vuka Dojčevića* nije sačuvan. Prvo izdanje pojavilo se u Srpskoj zori 1877, 1878. i 1879: *Pričanja Vuka Dojčevića. Skupio i složio S. M. Lj.* Prvih pet svezaka za 1877. imaju piščeve inicijale (S. M. Lj), a ostale sveske nose puno ime (Stjepan Mitrov Ljubiša); posljednje tri sveske koje su izašle 1879. imaju uz piščevo ime i krst (Ljubiša je umro 1878).

Drugi put su publikovana u posebnim sveskama, koje je Uredništvo Srpske zore izdavalo 1877. i 1878. godine u Beču: *Pričanja Vuka Dojčevića. Skupio i složio Stjepan Mitrov Ljubiša. Izdaje Uredništvo 'Srpske zore'*. U Beču (Štamparija Janka S. Kovačeva), 1877. Peta sveska štampana je u Štampariji jermenskoga manastira (V. Hajnriha). Dakle, drugo izdanje je na neki način paralelno sa prvim jer je nastajalo skoro istovremeno. To izdanje se donekle može smatrati autorizovanim jer je Ljubiša pratio cjelokupni postupak izdavanja, čak je i lično intervenisao i korigovao primjerak koji je priređivač posjedovao. Radi se o primjerku iz Ljubišine zaostavštine koji se čuva u njegovom muzeju u Budvi.

Međutim, ovo izdanje nije potpuno jer ne sadrži svih trideset i sedam pričanja, koliko ih djelo ima. Pretpostavlja se da je Ljubiša htio da napiše sto priča po ugledu na Bokačov *Dekameron* (Isp.: Vuković 1980: 45).

Ne zna se da li je poslije pete sveske štampana još koja (koja bi sadržala nastavak 30. pričanja, jer se peta sveska završava početkom 30. pričanja). Pet svezaka ovog izdanja sadrži 30 pričanja. Ljubiša je nastojao da tekst *Pričanja* popravi u drugom izdanju. Tako je unio priličan broj sitnijih izmjena i ispravio više štamparskih grešaka. Te intervencije, iako se odnose na ispravljanje štamparskih grešaka (nažalost neke su ostale, a nastale su i neke nove zbog ponovnog slaganja teksta), imaju veliki značaj jer su dokaz o piščevoj posljednjoj volji u pogledu teksta. Osim ispravki korektorske prirode Ljubiša je intervenisao i u pogledu oblika riječi, izraza ili je ponekad unosio i nove sadržajne pojedinosti.

Pošto su pričanja izlazila po sveskama pregled stranica izgleda ovako: Vuk Dojčević, 8. str; 1. pričanje sveska prva (I 1877) 8–11. str; 2. pr. sv. prva (I 1877) 11. str; 3. pr. sv. druga (II 1877) 25–27. str; 4. pr. sv. druga (II 1877) 27. str; 5. pr. sv. druga (II 1877) 27–28. str; 6. pr. sv. druga (II 1877) 28. str; 7. pr. sv. treća (III 1877) 55–56. str; 8. pr. sv. treća (III 1877) 56–57. str; 9. pr. sv. treća (III 1877) 57–59. str; 10. pr. sv. četvrta (IV 1877) 78–80. str; 11. pr. sv. četvrta (IV 1877) 80–82. str; 12. pr. sv. četvrta (IV 1877) 82–84. str; 13. pr. sv. peta (V 1877) 103–109. str; 14. pr. sv. šesta (VI 1877) 121–122. str; 15. pr. sv. šesta (VI 1877) 122–124. str; 16. pr. sv. sedma (VII 1877) 150–151. str; 17. pr. sv. sedma (VII 1877) 151–153. str; 18. pr. sv. osma (VIII 1877) 174–175. str; 19. pr. sv. osma (VIII 1877) 175. str; 20. pr. sv. deveta (IX 1877) 200–202. str; 21. pr. sv. deveta (IX 1877) 200–203. str; 22. pr. sv. deseta (X 1877) 224–226. str; 23. pr. sv. deseta (X 1877) 226–227. str; 24. pr. sv. jedanaesta (XI 1877) 247–250. str; 25. pr. sv. jedanaesta (XI 1877) 250–252. str; 26. pr. sv. dvanaesta (XII 1877) 272–274. str; 27. pr. sv. dvanaesta (XII 1877) 274–275. str; 28. pr. sv. prva (I 1878) 4–5. str; 29. pr. sv. prva (I 1878) 6–7. str; 30. pr. sv. prva (I 1878) 6–7. str; 31. pr. sv. peta (V 1878) 88–91. str; 32. pr. sv. sedma (VII 1878) 129–130. str; 33. pr. sv. osma (VIII 1878) 150. str; 34. pr. sv. jedanaesta (XI 1878) 208–210. str; 35. pr. sv. prva (I 1879) 10. str; 36. pr. sv. treća (III 1879) 44. str; 37. pr. sv. šesta (VI 1879) 104. str. kao i u eventualnim nejasnim slučajevima. Navodimo razlike između

pojedinih oblika, sintagmi, do stvaranja i iznalaženja novih rečenica,

prvog i drugog izdanja: Očisti nogu od Manastira PVD1,6 (2. izdanje), Očisti nogu iz Manastira PVD1,8 (1), Lele jutros i za dovjeka — reci ja u sebi PVD1,10 (2), Lele jutros i za dovjeka — reci u sebi PVD1,10 (1), škripoću PVD1,9 (2), škripoću PVD1,10 (1), gdje me nesreća svoja naveda na junake PVD1,10 (2), gdje me nesreća svoja navede na junake PVD1,10 (1), pozanj PVD2,14, (2), poza nj PVD2,11, (1), oči tren PVD2,11 (1) (precrtano pa stavljeno očni) PVD (2), kako će ti se brod preko noći pretvoriti pepelom PVD3,19 (2), kako će ti se brod preko noći pretvoriti u pepeo PVD3,26 (1), Darovnu konju PVD3,22, (2) — precrtano om, Darovnomu konju PVD3,26, (1), Stanu u potonje da razgađu PVD4,23, (2), Stadu u potonje da razgađu PVD4,27 (1), gdje oraha nije PVD4,25, (2), gđe oraha nije PVD4,27, (1), Stani da ti ja puham u šakama PVD4,24 (2), Stani da ti ja puham u šake PVD4,27 (1), već gotovo da uljegne PVD4,24, (2); već gotovo da uljezne PVD4,27,(1), od onoga što je pod mostom šćario PVD5,26, (2), do onoga što je pod mostom šćario PVD5,28, (1), ili kamenom o lonac PVD5,27, (2), ili kamenom lonac PVD5,28, (1), petrailske PVD6,29, (2), petrailske PVD6,28, (1), dok se ljepše ne dogovorimo PVD6,30, (2), dok se ljepše ne dogodimo PVD6,28 (1), Oni se ne dogovore nikad PVD6,30, (2), Oni se ne dogovori nikad PVD6,28, (1), da im popuje i pobira PVD6,30, (2), da im popuje i bira PVD6,28, (1), slimih kapu PVD7,31, (2), snimih kapu PVD7,55, (1), zapljetenu gljuku PVD7,32, (2), zapletenu gljuku PVD7,56, (1), otpade PVD7,32, (2. precrtano d i stavljeno t), odpade PVD7,56, (1), svaku zduhu i utvaru razgonila PVD9,37, (2), svaku zduhu i utvaru razagnala PVD9,58, (1), bogobojazni i zlatnijeh ruku PVD9,38, (2), bogobojazni i zlatnije ruku PVD9,58, (1), Mrnjavčevići sagradili Skadar PVD9,42, (2), Mrvaljevići sagradili skadar PVD9,59, (1), da ne gledam po tanko na pravilu PVD9,41, (2), da ne gledam potanko na pravilo PVD9,59, (1), zaruče čak PVD10,46, (2), zaruče čah PVD10,79, (1), prodadu je nekoj gradskoj trgarici u bezcijeni PVD11,50, (2), prodadu je nekoj gradskoj trgarici u bezcijenu PVD11,80, (1), krsti zemne PVD11,56, (2), krsti zemni PVD11,82, (1), sažene PVD14,78, (2), izgori PVD14,121, (1), Nije večeri gdje PVD14,79, (2), Nije večeri u kojoj PVD14,122, (1), priziru PVD14,80, (2), preziru PVD14,122, (1), Te večeri dva dijela kuće (bjahu) prazna PVD14,80, (2), Te večeri dva dijela kuće bjahu prazna PVD14,122, (1), Niti se u dobru uznesi PVD14,82, (2), Niti se u dobru uznesi PVD14,82, (1), no bi se zbili u onu košaru PVD15,84, (2), no bi se zbili u ovoj košari PVD15,123, (1), koji ga oblezne PVD15,84, (2), koji ga obide PVD15,123, (1), kišjeline PVD17,97, (2), kisjeline PVD17,152, (1), prošjela PVD17,100, (2), prosjela PVD17,152, (1), još PVD18,103, (2), iošt PVD18,174, (1), vlastelin ne traži više do polovine PVD18,104, (2), vlastelin ne traži do polovine PVD18,175, (1), artije PVD18,104, (2), hartije PVD18,175, (1), U 2. izdanju na gornjoj margini nalazi se autorova dopuna mastilom: „ovca objagna, koza skozna, svinja suprešna“ PVD18,105, (2), prošjake PVD19,105, prosjake PVD19,175, (1), koliko je god lomio glave PVD25,139, (2), koliko je god lomio glavu PVD25,251, (1), iošt bolje nadirao PVD25,140, (2), iošt bolje nadira PVD25,251, (1), gdje mu se mati u onoj žudbi rukom opiplje PVD29,159, (2), gdje mu se je mati u onoj žudbi rukom opipala PVD29,6, (1). Napomenućemo i primjere koji su isti u oba izdanja a odstupaju od književne norme: da gubitak svoje djece najviše bolij PVD10,50,(2), PVD 10,80, (1), zagrađeni naviljen drača PVD11,51, (2), PVD11,81, (1), luči se i tuđi

svog od svoga PVD11,51 (2), PVD11,81, (1), malo oružije PVD12,57, (2), PVD12,83 (1) — oružije.

U drugom izdanju je bilo intervencija štamparske prirode, ortografske, tipografske i druge.

1. izdanje		2. izdanje	
<i>sa rnom gorom</i>	str. 11.	<i>sa crnom gorom</i>	1. pr. str. 13.;
<i>Mrvaljevići</i>	str. 59.	<i>Mrnjačevići</i>	9. pr. str. 42.;
<i>uzoće</i>	str. 83.	<i>uz hoće</i>	12. pr. str. 59.;
<i>njegovu</i>	str. 174.	<i>svoju</i>	18. pr. str. 102.;

1.		2.	
<i>zapletenu</i>	str. 56.	<i>zapljjetenu</i>	7. pr. str. 32.
<i>légu</i>	str. 82.	<i>ležu</i>	11. pr. str. 53.
<i>kisjeline</i>	str. 152.	<i>kišjeline</i>	17. pr. str. 97.
<i>nadira</i>	str. 251.	<i>nadirao</i>	25. pr. str. 140.

O ovom vidi A. Mladenović, 1974: 25–29.

U drugoj i četvrtoj svesci drugog izdanja *Pričanja* napravljen je popis greška za 1. i 3. svesku. Navodimo ih:

Štampane pogreške u prvoj svesci

Priča	—	pero	—	brazda;	mjesti:	čitaj:
I		11		25	<i>opvrgla</i>	<i>povrgla</i>
II		15		14	<i>zvonarom</i>	<i>zvonarom 1)</i>
“		16		6	<i>svitnjak</i>	<i>svitnjak 3)</i>
“		“		9	<i>prosoči</i>	<i>prosoči 4)</i>
“		“		10	<i>zône</i>	<i>zône 6)</i>
“		17		10	<i>oči</i>	<i>očni</i>
III		22		10	<i>Darovnomu</i>	<i>Darovnu</i>
VII		31		12	<i>svioklici</i>	<i>svikolici</i>
“		“		19	<i>vidimš</i>	<i>vidiš</i>
“		“		23	<i>umutknem</i>	<i>umuknem</i>
“		32		18	<i>odande</i>	<i>otpade</i>
“		“		21	<i>tojice</i>	<i>trojice</i>

Pogreške u trećoj svesci

Priča	—	pero	—	brazda;	mjesti:	čitaj:
XIV		78		4	<i>izgori</i>	<i>sažeže</i>
“		79		19	<i>u kojoj</i>	<i>gdje</i>
“		80		6	<i>preziru</i>	<i>priziru</i>
“		“		29	<i>bjahu prazna</i>	<i>prazna</i>
XV		82		(u poslovice)	<i>uznezi</i>	<i>uznesi</i>
“		84		7	<i>u onoj košari</i>	<i>u onu košaru</i>
“		“		31	<i>obide</i>	<i>oblezne</i>

svjedoče nam da je Ljubiša tražio, nalazio, birao, stvarao autentičan jezički izraz. Osluškujući crnogorske narodne govore, prije svega govor Paštrovića, Ljubiša je oblikovao svoj jezik. Ove izmjene govore nam ne samo o Ljubišnim evolutivnim preobražajima, već i o piščevoj tvoračkoj sposobnosti da iznijansira i iznjedri adekvatan ekspresivan jezički izraz. On traga za novom riječju, sintagmom, pa čak i rečenicom, stvara ih, glača i dovodi do čistog jezičkog izraza. Sva ta traganja za adekvatnijim, sažetijim, ali i leksički svježijim i novijim jezičkim oblicima, govore nam o Ljubiši kao stvaraocu posebnog književnojezičkog izraza. Sa sazrijevanjem Ljubiše kao pripovjedača, sazrijeva i Ljubišin jezik (Tepavčević 2017).

Da je i te kako vodio računa o svom jeziku svjedoči i jedno njegovo pismo upućeno Stevanu Popoviću, uredniku časopisa *Orao* u kome kaže: „Ja Vama i to javljam da o gramatici (ortografiji i jeziku uopće) ne dopuštam preinake, no neka na moj račun pane kritika pedantnih slovara.“⁸ Sa druge strane, to nas upućuje i na činjenicu da je imao i negativnih iskustava tokom objavljivanja svojih djela. I u drugom pismu Stevanu Popoviću Ljubiša govori: „Evo vam popravljena snimka. U koliko su se omakle slagaču mnoge pogreške, rad bi bio iošt jednu korekturu učiniti.“⁹ Upravo zbog te činjenice, neki Ljubišini biografi (Vilovski) smatrali su ga „cjepidlakom“, a zapravo bila je to posljedica Ljubišinog prefinjenog, ali i isfiltriranog osjećanja za jezik. Ljubiša zato navodi u pismu uredniku Narodnog lista¹⁰, povodom odštampalog teksta pripovijesti *Šćepan Mali*, da su takve greške u svakom jeziku neugodne, a u našem i neugodne i

Ostaje nejasno zašto nije dat popis štamparskih grešaka za svaku svesku.

Iz ovoga možemo zaključiti da su i jedno i drugo izdanje važni za sagledavanje i uspostavljanje autentičnog teksta *Pričanja*.

Treba još napomenuti da oba izdanja sadrže akcentovan tekst. Međutim, nedosljednosti u upotrebi akcenta su očigledne. Tako je na primjer iste riječi različito akcentovao (ubio je *Bôg*; ne dao ti *Bôg* PVD18,155 — drugo izdanje). U prvim pričanjima Ljubiša rijetko upotrebljava akcent, da bi kasnije osjetio potrebu da označi, koliko je to moguće, i izgovor pojedinih riječi. U tom smislu treba shvatiti i akcentovanje naziva PVD u Srpskoj zori (Tepavčević 2010).

⁸ Pismo Stevanu Popoviću, uredniku Orla — o naručenoj pripovijesti, Državni arhiv, Novi Sad, 20. VI 1877.

⁹ Pismo Stevanu Popoviću, uredniku Orla — o korekturi *Gorde* i ilustraciji, Zadar, 25. VIII 1877.

¹⁰ Uredniku Narodnog lista, Beč, april 1869: Narodni list, br. 34, Zadar, 26. IV 1869.

štetne, upravo zbog činjenice da bi se kao takve mogle odomaćiti u našem jeziku (Teravčević 2017).

Narodne osobenosti u Ljubišinih djelima, koje dominiraju u leksici, specifičnost dijalektizama na fonetskom i morfološkom nivou, razuđenost sintaksičkih slojeva, leksičko-semantička i tvorbena-leksička raznovrsnost i popunjenost, neznatne primjese stranih nanosa čine njegovo djelo osobenim, zapravo izvornim u odnosu na vrijeme i zavičaj, a ujedno i danas živim i bliskim našem vremenu i čitaocu (Teravčević 2011). Kako navodi Trofimkina, „язык Любиши — результат упорного творческого труда писателя“ (Трофимкина 1971: 12). Zналачки se odnosio prema izboru jezičkih sredstava, oprezno upotrebljavao fonetske i morfološke dijalektizme, ne stupajući u protivrječnost sa principima reforme Vuka Karadžića (Трофимкина 1981: 19). Među dijalekatskim riječima postoje i one koje imaju ekspresivnu funkciju, kakvi su primjeri *brožditi* i *vajka* koje navodi autorka, zatim riječi koje se upotrebljavaju kao sredstvo individualizacije i karakterizacije (*bespameština*, *varevina*, *krem /živ kao krem/*), takozvani „энографические диалектизмы“ kao što su *rinčak*, *ćuk*, *bječve*, *pekna*, sinonimne dijalekatske riječi (naporedo sa dijalekatskim *bljuda*, *vagan*, upotrebljava i *ždjela*, odnosno dijalekatsko *ždela*), leksički dijalektizmi (*bezapleća*, *beznišnik*, *soihljebnik*) (Trofimkina 1984: 103–106).

Ljubiša je smatrao da pisac treba da vlada jezikom, a prema Trofimkinjoj, „и сам владел им в совершенстве“ i bio je nenadmašnim poznavaoцем i majstorom narodne riječi (Трофимкина 1964: 187). Narodna leksika ogleda se i u Ljubišinoj upotrebi arhaizama (*dažd* /umjesto kiša/, *liše* /umjesto osim/, *prelastiti* /umjesto namamiti/, *presloviti* /umjesto navoriti/), „увеличительных и уменьшительных суффикса“ koji daju ekspresivnu boju (*kratašna košulja*, *kratašne bječve*¹¹, *živukati*, *birukati*, *željkovati*, *duša* i *dušina*), „народно-поэтической речи“ (*bijelo lice*, *sinje more*, *crna zemlja*), lokalizama (*jeđa*, *narok*, *soihebnik*), riječi sa ekspresivnom funkcijom (*lacman*, *bleka*, *brzorek*), zastarjelih priloga

¹¹ Kao i u Njegoševom jeziku neki pridjevi za pojačavanje svog značenja uzimaju pridjevski nastavak *-an*:

crkvica dosta *ljepašna* PVD24,129, *kraćašnu* lulu ŠM2, *kratašne* crvene bječve PVD23,125, *kratašnu* povijest P75, iz *punane* vreće P78, *punan* praktične svijesti Č11,29.

Isp.: *punan*, *punanu*, *sitani*, *sitana* (Vušović, 1930: 33).

kao *žlje*¹², *napoli*¹³, *išno*¹⁴, *lje*¹⁵, *množ*¹⁶, poslovice¹⁷ (*Ako laže koza, ne laže rog; Pri mucu trista — po mucu ništa; Dok se vukovi kolju — čobani miruju; Riječ iz usta, a kam iz ruka; Ko se visi on se nizi, a ko se nizi*

¹² Prilog *žlje*, koji se javlja u crnogorskim govorima, u upotrebi je i u Ljubišinom jeziku:

I naš je narod *žlje* bogomoljan PVD14,79, kad nam je Bog *žlje* osudio PVD15,84, Da ja nijesam imao razloga, *žlje* bi mi tvoja mudrost pomogla PVD18,104, jer mu je spreznik *žlje* pomogao PVD26,145, *Žlje* ćeš mi ti u šarenijem gaćama pomoći PVD27,152, Lupeži i zli ljudi nijesu nikad pri sebi kad *žlje* komu rade PVD29,158.

Isp.: Miletić 1940: 351; Pešikan 1965: 184; Vušović 1927: 66; Pižurica daje primjere u značenju *slabo, loše, rijetko, u zao čas* (Pižurica 1981: 179). Oblik *žlje* javlja se samo u konstrukciji: *žlje i gore* u govoru Zagarača (D. Ćupić, Ž. Ćupić 1997: 95). Oblik *žlje* daje se i u *Rječniku dubrovačkog govora* u značenju — *vrlo loše, slabo, zlo i gore* (Bojanić, Trivunac 2002: 111).

¹³ Karakterističan je i oblik *napoli*, koji je zabilježen u paštrovskom, ali i drugim crnogorskim govorima: Tako mi je *napoli* P67 (Isp.: Jovanović 2005: 461; Vujović 1969: 278; Miletić 1940: 437; Pešikan 1965: 185).

¹⁴ Prilog *išno* koji je zabilježen u Ljubišinom jeziku javlja se i u dubrovačkom govoru. *Išno* (od *ovolišno*) javlja se u značenju *sasvim malo* (Bojanić, Trivunac 2002: 150). ali *išno* manh negъ se glasa S8, po *išno* platice mjesečno PVD1,7, kad se *išno* utišmaju PVD7,31, Opet orač žigne ošnjem vola u kusove a *išno* i težaka u debelo meso PVD26,145, Razvismo *išno* jedra, česa PVD30,6.

¹⁵ Ljubiša upotrebljava prilog *lje* koji je poznat narodnom govoru Pive i Drobnojaka, kao i susjednim istočnohercegovačkim, u značenju „sigurno, stvarno“. (U govoru Pive i Drobnjaka običnija je u potvrdnim značenjima — on će danas *lje* doći, sedi *lje*, udariću te *lje* i sl., Vuković 1939: 102). U istom značenju isp.: Peco 1964: 162.

i tamo čamio *lje* dvanajst danah P69, natjecaju *lje* šesterica PVD7,32, jedno poljice od *lje* trista rala zemlje PVD17,96, Tu je jedno plitko dno, zovu ga Tunjom, mnogo pliche neg je galija tonula, usko *lje* tri šežnja PVD21,114,

¹⁶ U Ljubišinom jeziku naglašena je upotreba oblika *množ*:

množb veliku Senatora obhležise S18, *množb* veliku ljudi S24, *mnoš* veliku košâ GO63, Tu se okupi *množ* velika naroda ŠM19, *množ* lađica i čunjeva PVD24,129, nepregledna *množ* zbornica PVD31,88, navali *množ* naroda PVD34,209, okupljena *množ* naroda PCP261, *množ* lijepijeh kuća Ć7,2,

koji se upotrebljava i u Njegoševom jeziku (Stevanović 1983: 255, 448), kao i prilog *sasma* koji smo zabilježili u primjeru: ne pazeći *sasma* PVD5, u značenju „sasvim, potpuno, posve“.

¹⁷ Ovdje je interesantno napomenuti zapažanje prof. Nova Vukovića koji kaže da samo u *Pričanjima Vuka Dojčevića* ima oko 110 poslovice, od kojih sam Dojčević neposredno kazuje 80, a ostale ličnosti oko 30. Upravo ta eliptičnost, gnomičnost i leksičko-frazeološki obrti svojstveni su crnogorskim govorima, u kojima imaju široku upotrebu i priznatu vrijednost (Vuković 1980). Trofimkina navodi broj od 120 poslovice u PVD (Trofimkina 1977: 420).

on se visi; Najslađi je požnji smijeh; Zaži okom, a skoči skokom. Prijete čoeku sto smrtiju, a jedna ga proć ne može. Bolje u pamet ikad, nego li nikad! Sloga je božji blagoslov, a nesloga prokletstvo. Više valja jedan drži, no stotina uzmi), aforizama — slikovitih izraza (osamariti na pasji opanak, ostati na čistu, zapala nekome sjekira u med, dati nekome babu za nevjestu, divlji pregone pitome), poređenja¹⁸ (kao nevjesta bez vijenca, trajati koliko mački muž, kao prut na gori, prava kao krivo držalo, pobijesniti i puknuti kao ckleni sud, uzavrelo more kao ključ u loncu).

U jeziku Stefana Ljubiše naročito dolazi do izražaja semantičko-leksička slojevitost, frazeološko bogatstvo, eliptičnost i gnomičnost jezika koji su svojstveni i crnogorskim govorima. Samo na primjeru jedne Ljubišine priče (*Nekome na glas, a nekome na čast*) iz *Pričanja Vuka Dojčevića*, a koja se odnosi na nošnju i odjevne predmete, možemo pokazati svu slojevitost i bogatstvo njegove leksike: *trak, brnjice, ukosnici, jakici, rogljice, bukljija, duvak, trovez, povlak, šamljija, vitice, oboce, obočići, opleće, oždrijelje, poskuće, poramlje, zarukavlje, zaramlje, zubun, bućma, kolijer, đerdan, opregljača, ustave, padanje, tkanica, bječve, baluk, vrnčanice, struka, topce, jakice* itd. (PVD23,123–126). Na tri stranice je dat opis u kojem se navodi preko 100 detalja nevjestinske nošnje. Trofimkina navodi da tim postupkom Ljubiša umjetnik ustupa mjesto Ljubiši etnografu sakupljaču leksičkog blaga narodnog jezika (Trofimkina 1977: 415). Kao što je poznato, Ljubiša je posjećivao državne arhive, a bile su mu poznate i privatne zbirke arhivske građe u Paštovićima, koje čuvaju opise narodnih običaja. Upravo to leksičko bogatstvo Ljubiša je kreativno iskoristio dajući mu novu, jezičku ekspresiju.

Ljubiša je obogatio svoju prozu mnoštvom frazeoloških jedinica i poredbenih konstrukcija, paremijskih blokova, leksičko-frazeoloških obrta, jedrih snažnih izreka koji predstavljaju pravu jezičku riznicu u čijim se složenim metaforičkim konstrukcijama ocrtava narodna mudrost i slikovitost izraza. Ljubišini paremijski blokovi, frazeološki

¹⁸ U 37 Ljubišinih pričanja utkano je preko 250 komparacija (bijela kao snijeg a rumena kao zora vedra dana GO5, suzilo niz nju miro, svaka kap ka' zrno bisera PVD9,37, rekne da je Ivka dobra kao dobar kruh, krotka kao golubica, radiša kao bubica, a marljiva kao mravče PVD, 22,118, izagje jedan gjed, sijed kao ovca PCP14, Hoću li čekati kao ovca nož PCP68, zablještu se junačke oči kao kad se ubeče u sunčani zahod, more uzavri kao ključ u lopiži, Lovćen je izgledao kao gruda sira PVD, bridu ledeni vjetrić kao da te koprivom šiba PVD, vidiš buljuk dječurlije kao jato golubova PVD).

nizovi, poredbene konstrukcije predstavljaju složen metaforički zaplet i individualnu osobenost njegovog stila.

2. Zagovarao je pisanje narodnim jezikom¹⁹, ali to nije značilo da Ljubiša nije bio poliglota jer se zalagao za učenje stranih jezika, ali je bio za davanje prednosti maternjem jeziku. Zato Ljubiša u članku *Črte narodnosti* kaže: „Bog sačuva da mi kroz to pomrzimo tuđe jezike uopće, a italijanski poimenice. Ako je itkome u Austriji nužno znanje zapadnih jezika, to je bez dvojbe nama, koji živimo pri moru i o moru, koji smo lanac, te veže istok i zapad. Ali je Isus rekao: ‘Ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga’ a ne više neg sebe.“²⁰

U leksici Ljubišinih jezika pored domaćih riječi prisutni su crkvenoslovenizmi, turcizmi, romanizmi, mađarizmi, grcizmi, kao i lekseme iz arapskog, persijskog jezika.

Među riječima koje je Ljubiša upotrebljavao značajno mjesto imaju crkvenoslovenizmi (Tepavčević 2010: 130–131), mada ne u onolikoj mjeri koliko ih upotrebljavaju drugi pisci, kao recimo P. P. Njegoš²¹, što je još jedan od dokaza Ljubišine privrženosti idejama Vuka Karadžića. Ljubiša upotrebljava crkvenoslovenizme u citatima iz molitvi ili zvaničnih dokumenata; u sastavu replika posebnih ličnosti kada se govori o bogu i crkvenim obredima, o ljudima koji imaju vlast; u sastavu replika lica svešteničkog zvanja i sl.:

pročita na glas osudu: *Va ime Hrista amin... na dan roždestva svetoga Jovana krstitelja... Da jest vedenije svakome čelovjeku, koji čuje i vidi sije pisanije PCP163, Povede ga u crkvu i pred vratima zapjeva: Vnidi v radost gospoda tvoje PCP261, Ali se u ta-*

¹⁹ U jednom svom članku Ljubiša je rekao nenormalno je da usred Beča „ima više javnih nadpisa po dućanima i obrtnim miestima u Srbsko-Hrvatskom jeziku, nego kroz cielu Dalmaciju“ (*Črte narodnosti*, „Il Nazionale“, Prilog k Narodnom listu, Zadar, 1862, 9). Ljubišino opredjeljenje za politiku nije bilo slučajno. Budući da je saradivao u Kukuljićevom „Arkivu“, bio je upoznat s ilirskim pokretom u Hrvatskoj koji je uticao na Ljubišino interesovanje za politički rad i položaj narodnog jezika. U tom duhu je i prvi Ljubišin govor na narodnom jeziku u Carevinskom vijeću u Beču, kojim je iznenadio germansku većinu, a zadivio zastupnike slavenskih naroda. Njegova popularnost je bila velika i kod Bokelja i Paštovića, ali i u Dalmaciji. „Ja tvrdim, da je ravnopravnost jezika oktroirano pravo, kojemu ne treba novoga potvrđenja“ (Govor o ravnopravnosti jezika u Dalmatinskom sudstvu, Prilog k narodnom listu, 81, 3. XII, 1862, 404) (Tepavčević 2017a: 44; Tepavčević 2008).

²⁰ U članku: *Črte narodnosti*, Il Nazionale, Prilog k Narodnom listu, Zadar, 1862.

²¹ Vidjeti: Rječnik P. II Petrovića Njegoša (Stevanović, 1983).

ko grdnom metežu što je pakao osnova Kršćanstvu sreća sakrila u *pešteri* ŠM11, On zna *nakazati*, zaštititi i *pomilovati* PCP75, Prijete (kalugjeri) da će dići na mene kletvena bdenja u crnijem *odeždama* a svijećama naopako PCP210, Moliću se i prinijeti *Spasitelju* svijeta molitvu vjere i uhvanja, da nas sviju *spodobi* vršiti njegovu svetu nauku PCP256, Namijeraše se među nama mladi popić — *va istinu* dosta prikladan PVD6,29.

Po porijeklu, crkvenoslovenskim riječima u Ljubišinom jezičkom opusu mogu se smatrati i riječi kao: *blagosloven* GO25, *blagoslovljeno* PVD13,63, *letušte* PVD36,44, *letuštega* PVD15,84, *vasionu* PVD30,6, *kapištu* PVD31,89, *kapišta* PVD31,89, *blagovjesti* ŠM2, *blagodarnost* PCP22, *blagoslovi* PCP71, *blagoslovljen* PCP165, *bitija* PCP162, *dverima* PCP214, *žitije* PCP249, *blagodari* PCP264.

Budući da su ovi oblici poznati i crnogorskim narodnim govorima²², kao i jeziku starijih crnogorskih pripovjedača Petra I i Petra II²³, razumljivo je da su pronašli mjesta i u Ljubišinom stvaralaštvu: *voskresenje* P45, *vospitanu* P50, *sovremeno* S30, *prevoshodnostv* S33, *prevoshodaše* S51, *prevoshode* S51, *vozduh* Č1,123, *vozduh* PR2,165.

Vokal *a* i ruskoslovenski vokal *e* javljaju se kod imenica *čast* i riječi izvedenih od nje: *čast* P13, *čast* ŠM36, pored: *čestv* S3, 20, 25²⁴, *nečestv* S3, *počestv* S12, kao i u štampanom tekstu *členova* Č1,133, *členovi* Č1,134.

Pored obrazovanja koji su odlika savremenog jezika, registrovali smo i ruskoslovenski oblik od osnove *ljubaz-*: *ljubazno* P1, pored *ljubezno* P17.

Odgovara dijalekatskoj situaciji upotreba dubletnih oblika kod osnova *slov-/slav-*²⁵: *Slavenske* P1, *Jugoslavenstvo* P5, *jugoslavenska* P16, *jugoslavenske* P16, *Jugoslavenske* P68, *Slavenah* Č2,211, pored: *sloveni* P42, *slovinac* GO14.

Imenicu *čovjek* u autografima samo u jednom primjeru zabilježili smo kao ruskoslovensku formu: *čelovjekom* P17, i jednom u štampanim djelima: *čelovjeku* PCP163.

Posebnu skupinu crkvenoslovenskih riječi predstavljaju pozajmice iz grčkog jezika koje imaju značenje pojmova i stvari vezanih za

²² Isporedi i druge crnogorske govore: Vušović 1927: 12; Pižurica 1981: 61, 63.

²³ Vidjeti detaljnije: Ostojić 1976: 73; Stevanović 1983: 94–99, 318.

²⁴ Isp. u Njegoševom jeziku *čest* i *čast* (Vušović 1930: 13; Stevanović 1983: 494, 497).

²⁵ U Paštrovićima paralelna je upotreba likova *Jugosloven/Jugoslaven* (Jovanović 2005: 60).

religiju i crkvu, kakve su²⁶: *Anvona* PVD31,88, *Daskale* PVD9,36, *anđela* PVD31,90, kad bili u *amine* PVD3,21, *aminišite* PCP245, *Arhangjelu* PCP216, *arhimandrita* GO1, *arhimandrit* GO5, *anatema* PCP175, *anatemnisato* PCP270, *amin* PCP150, kao u *amin* PCP244, *eparhiju* P26, x2, *arhijepiskopa* P26, *patrijara* P26, *patriarhov* P26, *jerarkiji* P26, *jerarhiji* P26, *jerarhu* P26, *jerarhijom* P26, *Patriarka* ŠM30, 45, *patrijara* P26, *patriarhov* P26, *hinorija* PVD6,28, *petrahilj* PVD13,77.

Ruskoslavenizmi svojom prisutnošću u Ljubišinih tekstovima djeluju slikovito i obično su stilski i vremenski markirani. Ovakvi primjeri odlika su Ljubišinih djela iz ranijeg perioda stvaralaštva, dok je u kasnijim u upotrebi narodni jezik. Možemo pretpostaviti da je njihovo korišćenje u Ljubišinom jezičkom izrazu imalo oslonca u narodnim govorima kao i u literarnom opusu stvaralaca toga vremena.

U Ljubišinoj leksici apsorbovana je leksika iz orijentalnih jezika — prije svega turskog — i romanskih jezika. Ovaj leksički sloj nametao se većem dijelu naše jezičke teritorije, pa je razumljivo da je našao mjesta u jeziku našeg pisca. Te strane riječi su odomaćene u crnogorskim narodnim govorima i u jeziku svakodnevne komunikacije.

Među turcizmima ističu se riječi koje se odnose na administrativnu i vojnu terminologiju kao: *aga*, *beg*, *paša*, *vezir*, *beglerbeg*, *danak* i sl.

begovi GO14, PVD26,143, *spahije*, *age* PVD31,90, *paša* i *vezi-
ra* PVD31,90, *s beglerbezima* i *seraskijerima*, *s odžama* i *mufti-
jama* PVD31,90, *allah* PVD31,91, *buljuka* PVD34,209, *buljuk*
PVD31,89, *arač* PVD16,92, *gursuza* PVD27,152, *adet* GO12,
aber PCP137, *Aga* PCP66, *age* i *padišine spahije* PCP132, *beg*
PCP231, *begovati* PCP176, *abdes* PCP66, *kaurom* PCP66, *gun-
gula* PCP203, *sindžirom* PVD13,64, *adiđari* PVD13,73, *arač*
PVD16,92, *babazeman* PVD24,135, *đemije* PVD1,9, *dragoman*
PVD1,11, *saruk* PVD13,62, *aračlije* PVD16,91, *subaša* PVD17,97,
peškeš PVD, 17,97, *alamanin* PVD24,133, *kastilice* PVD, 26,144,
haša PVD27,152, *bugaz* PVD31,88, *piruz* PVD31,90, *narandže*
ŠM14.

Moramo istaći da Ljubiša dio turskih pozajmljenica upotrebljava naporedo sa našim riječima istog značenja, pa čak im daje prednost u nekim slučajevima. Takve su npr. riječi *aber* i *adet*. Leksemu *aber* upotrebljava 1 put, a *glas* u istom značenju 7 puta; *adet* 1 put, a njegov

²⁶ Vidjeti o tome: Trofimkina 1979: 112–114.

sinonim *običaj* 9 puta; *belaj* 1 put, a sinonime *bijeda* 7 puta, *nesreća* 15, *nevolja* 20 puta. Turske riječi koristi u jeziku ličnosti, a u jeziku autora narodne ekvivalente. Posebna skupina riječi jesu one stvorene od slovenskog korijena pomoću turskih formanata/sufiksa, kakav je *-džija*: *bojandžija*, *govordžija*, *zbordžija*, *glavadžija*, *silidžija* (Trofimkina 1983: 34–36).

Zabilježili smo i primjere koji pripadaju: arapskom — *esap* PVD, 18,103, *fildiš* 31,88, — persijskom *seraskijer* ŠM38, *mukte* PVD, 16,92, 17,96.

Ljubiša je u skladu sa svojim odnosom prema jeziku koristio i romanizme. On nesumnjivo daje prednost domaćim riječima, tako da nije koristio neke veoma rasprostranjene romanizme kao: *bokun* (Ljubiša koristi *zalogaj*, *komad*), *ambis* (Ljubiša ima *bezdanja*, *bezdna*, *provalija*) i sl. Time on pokazuje da se i u govorima onih područja koja su bila pod stranim uticajem mogu naći odgovarajuća narodna izražajna sredstva (Trofimkina 1983: 37). Mnogi romanizmi su se ukorijenili u našem jeziku, pa su se na njihovoj osnovi javili frazeološki izrazi, poslovice. Takav je primjer: Nije Mijat poginuo, ni do Bog, no eto ga u Dupilu, bijesna kao vuk; našle ga Mletke *prava kao dublijer*, pak mu dale obilježe da mu na prsima sja i namirile sve štete... PCP228.

Od romanizama bilježimo: *franka* P2, *franakahъ* P3, *familiju* P22, 23, 56, 61, *familije* P22, 51, *oficija* P57, *kambial* P48, *talier* P7, *fiorina* P29, *vaporom* P39, *mrnari* PVD1,8, *lopižu* PCP25, *depožit* P61, *benefincenca* P31, *dublijer* PCP228, *dukat* PVD1,8, *Bailu* PVD1,10, *Bailovu* PVBD1,10, *dukat* PCP23, *dužde* PCP23, *dužd* PCP22, *Lumbarda* PVD12,61, *kolumba*, *kobra* PVD3,22.

Istraživanja romanizama pokazuju da su u Ljubišnim *Pričanjima* i *Pripovijestima*²⁷ romanizmi prisutni i u narodnim govorima i vezani su za pojmove iz svakodnevnog života (riječi koje se odnose na pokušstvo i odjeću; namirnice; pomorsku i ribarsku terminologiju; dok su u pisanoj zaostavštini romanizmi zabilježeni u manjem procentu. Neki od tih oblika u narodnim govorima imaju drugačije ili uže značenje (isp. oblik *financa* (it. *finanza*) u Ljubišnom jeziku znači *finansije*, dok se u narodnim govorima koristi u značenju *carinik* (Brajčić 2016: 60–61).

Zabilježili smo i izvjestan broj pozajmljenica iz mađarskog jezika, kao: *katana* PVD17,98, *đundevica* PVD23,123, *varoš* PCP3.

²⁷ U *Pričanjima* Vuka Dojčevića autorka je zabilježila 32 italijanizma od kojih se 25 javlja i u govornom jeziku. *Pripovijesti crnogorske i primorske* sadrže 29 riječi italijanskog porijekla, a od toga je u narodnim govorima prisutno 25 leksema (Brajčić 2016: 60).

Upotreba stranih riječi u Ljubišinom jeziku ima dvostruku funkciju. Ovo su riječi koje nemaju ekvivalente u našem jeziku, a neophodne su za stvaranje odgovarajućeg lokalnog ili vremenskog ambijenta. U tom pogledu crkvenoslovenizmi i grcizmi su vezani uglavnom za duhovni život, za religiju; romanizmi za trgovinu i međuljudske odnose, pomorsku i ribarsku terminologiju; a turcizmi za administraciju, odjeću, porodični život. Ove riječi uklopile su se u leksički sistem našeg jezika i počele proširivati stilističke mogućnosti jezika. Ljubiša je duboki poznavalac narodnog jezika, ali je istovremeno i majstor književnog jezika. Iako se borio za čistotu narodnog jezika, ne odriče se mogućnosti da u umjetničko ruho uklopi i riječi stranog porijekla koje su ušle u naš jezik zajedno sa pojmovima koje označavaju.

3. ZAKLJUČAK

Ljubiša je stvaralac koji otvara nove puteve književnog razvoja, pisac izrazite stvaralačke samosvijesti, koji vjeruje u misiju književne umjetnosti kao čuvara nacionalne energije. Nastojao je da se uzročno-posljedično prožmu prošlost i sadašnjost, opšte i individualno, tekstovne i vantekstovne sadržine književnog djela. To je pisac koji je pravovremeno uočio značaj jezičkog, istorijskog, etnografskog, kulturnog, umjetničkog i književnog nasljeđa.

Ljubišina težnja ka umjetnosti i istoriji, kulturi i tradiciji, doprinijela je da njegova pojava predstavlja osobenost ne samo u crnogorskoj, nego i južnoslovenskoj političkoj i kulturnoj istoriji, kao i umjetnosti i književnosti.

Ako pokušamo da damo sud o vrijednosti Ljubišinog jezika, pitamo se da li je to moguće jer se radi o slojevitom, specifičnom, bogatom, a nadasve posebnom i originalnom jezičkom izrazu. Ako uopšte ima potrebe postavljati takvo pitanje, moglo bi se odgovoriti i potvrdno i odrično. Potvrdno jer je narodnošću karaktera jezika kojim je pisano, s jedne strane, i misaonošću i poetičnošću s druge strane, Ljubišino djelo snažno potvrdilo životnost i životvornost njegovog književnojezičkog izraza; a odrično zato što Ljubišino višeznačno djelo semantičkom slojevitošću svog jezika, složenom strukturom, filozofskom potkom, kompleksnošću forme i danas nosi univerzalne istine, pokreće suštinska pitanja čovjeka i svijeta i dalje navodi na promišljanja i raznovrsna tumačenja. To je ujedno i jedan od razloga njegove aktuelnosti u prošlim, sadašnjim, ali i budućim vremenima.

LITERATURA

- [1] **Bojanić, Mihailo, Trivunac, Rastislava (2002):** Rječnik dubrovačkog govora. SANU i Institut za srpski jezik. Srpski dijalektološki zbornik, XLIX. Beograd.
- [2] **Brajičić, Cvijeta (2016):** Leksika italijanskog porijekla u zaostavštini Petra I Petrovića, Petra II Petrovića i Stefana Mitrova Ljubiše. Doktorska disertacija. Banja Luka.
- [3] **Čupić, Drago, Čupić, Željko (1997):** Rečnik govora Zagarača. Srpski dijalektološki zbornik, XLIV. Beograd.
- [4] **Đerković Petrov, Vukale (2004):** Vjekovi duhovnog zajedništva Crne Gore i Rusije (književno-istorijsko ogledalo 1494–2002). Podgorica. CANU.
- [5] **Ivanović, Radomir (2000):** Samopisi i kazalice Stefana Mitrova Ljubiše. Novi Sad. Zmaj.
- [6] **Ivanović, V. Radomir (2018):** Kazalice Stefana Mitrova Ljubiše. Podgorica. CANU.
- [7] **Jovanović, V. Miodrag (2005):** Govor Paštrovića. Univerzitet Crne Gore.
- [8] **Kalezić, Vasilije (1976):** Ljubiša i naša kritika. Prilozi sa Simpozijuma u Titogradu i Budvi 21–23. aprila 1976. CANU, knj. 1. Odjeljenje umjetnosti, knj. 1. Titograd, 25–43.
- [9] **Mladenović, Aleksandar (1974):** Beleške o jeziku i problemima njegovog izučavanja u „Pričanjima Vuka Dojčevića“ S. M. Ljubiše. Zbornik za filologiju i lingvistik, XVII/2. Novi Sad, 1–29.
- [10] **Miletić, Branko (1940):** Crmnički govor. Srpski dijalektološki zbornik, IX. Beograd.
- [11] **Ostojić, Branislav (1976):** Jezik Petra I Petrovića. CANU, knj. 8. Odjeljenje umjetnosti, knj. 1. Titograd.
- [12] **Peco, Asim (1964):** Govor istočne Hercegovine. Srpski dijalektološki zbornik, XIV. Beograd.
- [13] **Pešikan, B. Mitar (1965):** Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori. Srpski dijalektološki zbornik, XV. Beograd.
- [14] **Pižurica, Mato (1981):** Govor okoline Kolašina. CANU, knj. 12. Odjeljenje umjetnosti, knj. 2. Titograd.
- [15] **Stevanović, Mihailo (1983):** Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša. Beograd.
- [16] **Tepavčević, Miodarka (2008):** O leksičko-semantičkoj slojevitosti jezika Stefana Mitrova Ljubiše. Sedmi lingvistički skup „Boškovićeve dani“, Rad sa međunarodnog skupa „Leksikografija i leksikologija“ CANU. Podgorica, 341–361.
- [17] **Tepavčević, Miodarka (2010):** Jezik Stefana Mitrova Ljubiše. Podgorica. CANU.
- [18] **Tepavčević, Miodarka (2011):** Primjena Vukove jezičke norme u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše. Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Beograd, 8–11. XI 2010, 40/1. Beograd, 207–221.
- [19] **Tepavčević, Miodarka (2017):** Doprinos Stefana Mitrova Ljubiše crnogorskom književno-kulturnom razvoju u drugoj polovini XIX vijeka. Književnost i jezik u funkciji promovisanja univerzalnih vrijednosti i identitetskih komponenti crnogorskog društva. Filološki fakultet. Nikšić, 43–58.
- [20] **Tepavčević, Miodarka (2017a):** Stefan Mitrov Ljubiša i Crna Gora — povijesno-kulturne veze. Annales, Anali za istrske in mediteranske študije. Koper, 27 (1), 41–53.
- [21] **Трофимкина, О. И. (1964):** Народная лексика в произведениях С. М. Любичи. Исследования по эстетике слова и стилистике художественной ли-

- тературы. Сборник статей. Издательство Ленинградского университета, 186–192.
- [22] **Трофимкина, О. И. (1965):** Мастер слова Степан Митров Любиша. Вестник ленинградского университета. Но 8, серия истории, языка и литературы. Выпуск 2. Ленинград, 76–85.
- [23] **Трофимкина, О. И. (1971):** Сербохорватско-русский объяснительный словарь к произведениям С. М. Любиши. Автореферат. Ленинград, 1–15.
- [24] **Трофимкина, О. И. (1979):** Церковнославянизмы в языке произведений С. М. Любиши. Славянская филология. Межвузовский сборник, Выпуск IV. Ленинград, 105–115.
- [25] **Трофимкина, О. И. (1977):** О некоторых художественных приемах С. М. Любиши. ANUBiH, knj. XXXIV, 6. Сарајево, 413–423.
- [26] **Трофимкина, О. И. (1981):** Двухязычный словарь языка писателя-нормализатора (С. М. Любиша). Издательство Ленинградского университета. Ленинград, 17–24.
- [27] **Трофимкина, Ольга (1983):** О странам речима у језику С. М. Љубише. МСЦ, 13, 33–40.
- [28] **Трофимкина, О. И. (1984):** К вопросу о роли черногорских диалектов в формировании сербскохорватского литературного языка (на материале произведений С. М. Любиши). У истоков формирования наций в центральной и юго-восточной Европе. Издательство Наука. Москва, 102–110.
- [29] **Vujović, Luka (1969):** Mrkovički dijalekat. Srpski dijalektološki zbornik, XVI–II. Beograd.
- [30] **Vuković, Jovan (1938–1939):** Govor Pive i Drobnjaka. Južnoslovenski filolog, XVII. Beograd.
- [31] **Vuković, Novo (1980):** Pripovijedanje kao opsesija. (Studija o Ljubišinom djelu Pričanja Vuka Dojčevića). Cetinje. Obod.
- [32] **Vušović, Danilo (1927):** Dialekat Istočne Hercegovine. Srpski dijalektološki zbornik, III. Beograd.
- [33] **Vušović, Danilo (1930):** Prilozi proučavanju Njegoševa jezika. Južnoslovenski filolog, IX. Beograd.

Miodarka TEPAVČEVIĆ

AUTHORIAL SELF-CONSCIOUSNESS OF STEFAN MITROV LJUBIŠA
(FOLLOWING THE ART OF WORDS)

Summary

This paper analyzes lexical and semantic layers of Stefan Mitrov Ljubisa's language, its semantic diversities, as well as the extent to which foreign lexical elements are used. The lexical aspects are examined in those instances in which they are particularly marked in terms of dialect, literary use or variant forms. The analysis aims at revealing how the lexical variety and lexical multiplicity enrich the author's language and its structure in terms of bringing in specific and idiosyncratic elements.

Key words: *Stefan Mitrov Ljubisa, lexics, lexical-semantic stratification*